

Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára

BERLÁSZ JENŐ

Nemzeti Könyvtárunkat általában nem szoktuk társadalomtörténeti látószögből szemlélni, s hajlamosak vagyunk rá, hogy csupán úgy fogjuk fel, mint egy örökdemű mecénás személyes, befejezett kultúrálkötését.¹ Az egykorú társadalomnak — úgy tűnik — e korszakos jelentőségű intézmény létrejövetele körül nem is volt más szerepe, mint az elfogadása és a használatba vétel. Pedig Széchényi Ferenc ajándékát a nemzeti közösség kezdettől fogva nem úgy tekintette, mint az ölébe hullott kész alkotást, amelyhez neki többé semmi köze sincs; ellenkezőleg, teljes mértékben tisztában volt vele, hogy nagy távlatokba nyúló kulturális építkezésének ezt az elsőrangú eszközt nemcsak megőriznie kell, hanem állandóan gyarapítania is, formálnia, a műveltség fejlődésének kívánalmai szerint.

Kitűnő bizonyító anyagként kínálkozik e tétel igazolására Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára az 1846—1852. években.

I. Egy tudós pálya tragikumuma

A Pest város nevezetességeit felsoroló *Adressbuchok*, *Stadtlechreibungen* a XIX. század első-második évtizedében kulturális fejezetükben általában nem mulasztották el a figyelmet felhívni a városban létező nagy magánkönyvtárakra s ezek között hangsúlyozottan Horvát István könyvtárára. A köztudat úgy tartotta, hogy idegen művelt ember nem igen szokott elmenni Pestről anélkül, hogy a Horvát-bibliotékát meg ne nézte volna. A Nagyhíd utcai Ürményi-ház II. emeletén nyolc teremben volt felállítva ez a híres könyvgyűjtemény s becslés szerint 30 000-nél több művet foglalt magában.²

E jeles könyvtár ugyanazé a Horvát Istváné volt, aki tudománytörténeti emlékezetünkben csak, mint furcsa bizarr figura él, s akinek egyetlen érdemül csupán azt szokták említeni, hogy fanatikus szerelmese volt a magyar kultúrának, a magyar nemzeti eszmének.

Horvát azonban a maga korában igen nagybecsült, köztiszteltetben álló személyiség volt, akinek tudományos-irodalmi érdemeit nemcsak a főváros olvasóközönsége, hanem az egész művelt magyar társadalom méltányolta. Szellemi életünk kimagasló vezetői közé tartozott: tagja volt a *Kazinczy* eszméit propagáló híres pesti triásznak,³ egyik fő védelmezője Révai Miklós nyelvtudományi irányának, hivatott tanítómestere a kibontakozóban levő magyar diplomatikai tudománynak s mindenek felett lelkes-harcos apostola a magyar nyelv érvényesülésé-

nek az országon belül, s propagátora kulturális értékének a nemzetközi tudományosság felé.⁴ Erdemei külső elismerésben is sokszorosan kifejezésre jutottak: a pesti egyetemen két katedrával (1823-tól az oklevéltani, 1830-tól a magyar nyelv- és irodalmi tanszékkel) is megtisztelték,⁵ a megalakuló Akadémia tagsággal kínálta meg,⁶ az ország legelső kulturális folyóirata a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőnek hívta meg,⁷ József nádor pedig *Széchenyi* Ferencel egyetértésben már 1816-ban az ő gondozására bízta a fiatal Nemzeti Könyvtárat.⁸

Hogyan történhetett, hogy egy ilyen rendkívüli készségű, nagyra hivatott szakférfiú tudományos pályája mégis tragédiába torkollott, s tiszteletreméltó tudományos törekvései néhány évtized múltán teljesen lehetetlenültek? A kérdés tárgyalása nem tartozik ide. Csupán egy-két megjegyzést kívánunk idevágólag tenni, hogy megvilágosodjanak előttünk Horvát könyvgyűjtésének indítékai, céljai, keretei.

Több mint egy évszázad távlatából ma már meglehetősen határozott vonalakban rajzolódik ki ennek a különös embernek a szellemi portréja. Társadalmi származására nézve nemes volt, de nem a tősgyökeres birtokos középnemesség tagja, mégcsak nem is a hétszilvafásoké, hanem egy, nyilván a török időkben Horvátországból bevándorolt földönfutó család leszármazottja.⁹ Ősei (eredetileg, a XVII. sz. végéig *Beretricks*nek hívták őket)¹⁰ két kezük munkájából tartották fienn magukat, aminthogy édesapja is kézműves mesterséget folytatott, szűrszabó volt Székesfehérvárott. Voltaképpen tehát *Horvát* városi polgárfiú volt, akinek tudatát a horvát—magyar családi hagyományok és a civis-életforma mellett a fehérvári gimnázium jozefinista légköre,¹¹ majd a pesti egyetemen főleg *Révai* Miklós (1749—1807) öntudatos magyarsága alakította olyanná, aminőnek ismerjük.¹² A felvilágosultból romantikussá fejlődő értelmiségnek lett *Horvát* egyik tipikus, különösen szélsőséges képviselője. *Ürményi* országbíró mellett titkároskodása,¹³ majd országgyűlési tapasztalatai¹⁴ nyomán idővel nyilván mindinkább kialakult benne az a meggyőződés, hogy a magyarságot önmagának sem a hazai német polgárság, sem a mágnásvilág nem adhatja vissza; ez a szerep kiváltképp a szegény nemességből és a népből kibontakozó magas műveltségű intellektuális rétegre vár.¹⁵ Hazafiúi és tudós lelki alkatát, magatartását, különben döntő módon a német kultúrimerializmussal szembeni ellenállás határozta meg. *Horvát* és társai — a jozefinizmus korának emlékei alapján is — ebben látták nemzeti kultúránk, nemzeti egyéniségünk kibontakozásának legfőbb akadályát, s ezért az ez ellen való küzdelmet tekintették elsőrangú feladatuknak. A germán kultúrfölénnyel szemben egyszerre két fronton vették fel a küzdelmet: egyfelől a Mária Terézia korában elnémetesedett hazai arisztokrácia ellen küzdöttek,¹⁶ amely mint államvezető réteg kész eszköze lett a Habsburgok nemzetellenes törekvéseinek — másfelől a felvilágosodás időszakában nagyra nőtt német tudományosság ellen, amely — a hazai német polgári tudósoktól is támogatva — nemcsak egykorú, hanem történeti kultúreredményeinket is elvitatni igyekezett tőlünk. *Horvát* e harcban az élen járt. A hazafiatlan mágnásokat inkább csak baráti levelezésében ostorozta, (nem is igen tehetett mást), de a német tudósok, írók nemzetisértő tanait a legnagyobb nyilvánosság előtt igyekezett megcáfolni.¹⁷ Az egyetemi katedrán és a folyóiratok (*Tudományos Gyűjtemény*, *Hazai és Külföldi Tudósítások*, *Élet és Litteratúra*, *Muzáron*) hasábjain, évtizedeken át különösen éles, elkeseredett szó- és tollharcot vívott pesti professzortársaival, *Schwartner* Mártonnal (1769—1823) és *Schedius* Lajossal (1768—1847),¹⁸ nemkülönben a közép-kelet-európai népek tör-

téneti kultúrszerepét, kultúrmunkáját, kultúreredményeit lebecsülő birodalmi német történészekkel, főként August Ludwig von *Schlözerrel* (1735—1809), Johann Christoph *Gatterrel* (1727—1799), Ludwig Timotheus von *Spittlerrel* (1752—1810) s a példájukon felbátorodó egyéb külföldiekkel.¹⁹ Az irodalmi harcban *Horvát* sok sebet ejtett ellenfelein, de azok sem kímélték őt. Itt lehet a lélektani magyarázata annak, hogy *Horvát* tudományos gondolkodásán mind nagyobb mértékben úrrá lett ez az antagonizmus és kutatói, alkotóerőit is egyre inkább csak a magyar humanitás, a magyar kultúra nemzetközi jelentőségének bizonyítására igyekezett fordítani. A társadalmi tudaton elhatalmasodó romantika is végletesen hatalmába kerítette. Sokat ígérő, nagy tudományos pedantériával végzett későközépkori és újkori tudomány-, könyv-, könyvtár- és más művelődéstörténeti adatgyűjtő munkássága tudós programjában egyre inkább háttérbe szorult, s helyét a magyar kultúra, a magyar nyelv gyökereit feltárni igyekvő összehasonlító nyelvészeti, etimologiai spekulációk foglalták el. Fanatikus igyekezete egyre messzibb múltba, egészen a biblikus időkbe, s egyre szélesebb körökre, az egész emberiségre irányította kutatói tekintetét, miközben mindinkább kicsúszott alóla a hideg, józan kritikai tudományosság szilárd talaja.²⁰ Talán igazza volt a nagy realista *Széchenyi* Istvánnak, aki egy alkalommal *Horvát* fejtegetéseit hallva, úgy vélte, hogy a kitűnő tudós egy rögeszme rabja és áldozata lett.²¹ 1825-ben megjelent *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből* című könyve tudományos eltévelyedésének olyan mértékéről tett tanúságot, amely még a romantika fantáziából hisztorizmusát is meghökkentette.²² A magas értelmiség többé nem vállalt közösséget *Horváttal*, sőt tévedéseit *Bajza* József tolla által élesen el is ítélte. *Horvát* azonban nem rendült meg: tovább szötte fantasztikus kombinációit.²³ Annál inkább bátorzkodott ezt megtenni, mivel a vármegyei nemességben, amelynek nemzeti öntudatát a *Horvát*-féle irracionális műltszemlélet is erősítette, komoly társadalmi bázisra talált. Ez a szolidaritás nemcsak abban nyilvánult meg, hogy számos vármegye (Nyitra, Komárom, Esztergom, Somogy és Bihar) táblabíróvá választotta a jeles tudóst,²⁴ hanem odáig ment, hogy a rendek, amelyek kulturális célokra nem egykönnyen hoztak áldozatot, egyes tudományművelőkért meg éppenséggel nem, az 1832—36. évi országgyűlésen *Horvát* tudományos érdemeinek elismeréséül évi 2000 forint segélyt szavaztak meg neki;²⁵ s csaknem egyidejűleg egy megyei főorvos 5000 forintos alapítványt tett a *Rajzolatok* folytatására.²⁶ Ezekben a gesztusokban *Horvát* joggal láthatta negyedszázados agitációjának megérett gyümölcseit. Boldogan állapíthatta meg, hogy a magyar társadalom immár nemzeti közvéleményként szilárd frontot alkot mindenféle idegen kultúra fölényeskedésével vagy penetrációjával szemben. Csakhogy a nacionalista ébresztő győzelme tragikus módon a tudós bukását jelentette.

Horvát Istvánnak egy hosszú életet kitöltő erőfeszítéseiből a magyar történet-tudományra nem maradt egyéb, mint egy sor komoly művelődéstörténeti célkitűzés soha fel nem dolgozott gazdag adatgyűjtése és legfőképpen tragikus kimenetelű nyelvészeti, történeti, őstörténeti búvárkodásának lenyűgözően impozáns apparátusa,²⁷ a roppant anyagi áldozatok árán összegyűjtött 30 000 kötetes nagyszerű könyvtár.²⁸

II. Társadalmi mozgalom a Horvát-könyvtárért

Horvát István 1846 májusában huszonhárom évig tartó tanítás után lelépett az egyetemi katedráról. Még csak 62 éves volt, de szervezete az egyoldalú megerőltető munkában már felörlődött. Egy hónap múlva, június 13-án el is költözött az élő-küzdő magyarság soraiból. Korporsóját a keze, alatt felnőtt értelmiségnek olyan kiválóságai álltak körül, mint *Eötvös József*, és *Szalay László*. Az ifjúság nevében pedig a szabadságharc majdani vértanúja, *Vasvári Pál* búcsúztatta.²⁹

A középértelmiség, ti. a táblabíó nemesség, amely haracos alkotó *Horvátot* oly lelkesen támogatta, nem feledkezett meg róla akkor sem, mikor az elbetegesedve visszavonult, amikor családjának jövőjéért aggódva könyvtára eladásának gondolatával foglalkozott. A megyék — mintha csak kiváltságaik biztosításáról lett volna szó — mihelyt hírt vettek a magyar múlt becses dokumentumait felölelő könyvtár esetleges áruba bocsátásáról, azonnal közügynek nyilvánították annak megszerzését. Valóságos társadalmi mozgalmat indítottak a híres bibliotékának közpénzen való megvásárlásáért és a Nemzeti Könyvtárba való bekebelezéséért.

A társadalmi fejlődés jele mutatkozott meg ebben a magatartásban: a még rendi formák között élő, de a polgári kultúreszményeket már fenntartás nélkül ápoló felvilágosult-romantikus értelmiségnek szolidaritása a nemzeti célokat szolgáló tudományossággal, s egyre növekvő szerepe a korszerű társadalmi fejlődés kulturális irányításában. A Nemzeti Könyvtár léte, fennmaradása már az egész művelt társadalom közös ügye volt; sorsa nem függött többé áldozatkész mágnások támogatásától. Nem sokkal korábban, az alapítást követő első és második évtizedben még inkább csak hivatalos tényező, a nádor buzgólkodott és áldozott *Széchenyi* bibliotékájának s az időközben kialakult egyéb gyűjteményeket felölelő Nemzeti Múzeumnak gyarapítása érdekében, megvásárolván az alkalmilag árverésre kerülő tudományos értékű könyv-, kézirat- és oklevélgyűjteményeket, így többek között *Eder József*ét 1808-ban, *Kovachich Márton György*ét 1809-ben, *Szirmay Antal*ét 1810-ben, *Kéler Gottfried*ét 1827-ben.³⁰ A nemesi társadalom ebben az időben még legfeljebb csak pártoló törvényeket hozott (1807: 24. t. c., 1808: 8. t. c.) a könyvtár érdekében.³¹ Ám a harmincas évek elején már szélesebb és mélyebb mozgalom bontakozott ki. Az 1832—36. évi híres reformországgyűlés rendei (37. t. c.) tetemes összeget, 125 000 forintot szavaztak meg a híres pesti műgyűjtő, *Jankovich Miklós* gazdag könyvtárának és egyéb értékes gyűjteményeinek megszerzésére, egyszersmind, hogy a hatalmasan megnövekedett nemzeti gyűjtemények méltó elhelyezést nyerjenek, további 500 000 forintot ajánlottak meg a Nemzeti Múzeum palotájának felépítésére.³² S amint ez az intellektuális réteg a reformkorszak sodrában egyre lázasabban folytatta kultúrépítkezését — úgy vált a nemzet könyvtárának ügye is egyesek, testületek és hatóságok áldozatkésztségének megnyilvánulásával mindinkább közfigyelem tárgyává. Így történt, hogy *Horvát István* könyvtárának megszerzésére már a nemesi társadalom vidéki szervezetei, a megyék tették meg a kezdeményező lépést.

*

Még 1845 őszén történt, hogy Nógrád megye közönsége hivatalos felterjesztéssel fordult a m. kir. helytartótanács elnökéhez, egyben a Magyar Nemzeti Múzeum hivatalos pártfogójához, *József nádor*hoz, és közölte vele azt az értesítést

lését, hogy a Széchényi Országos Könyvtár őre, *Horvát* István saját nagyhirű könyv-, kézirat- és oklevélgyűjteményét áruba készül bocsátani, s ezzel kapcsolatban fennáll az a veszély, hogy e nagyszerű nemzeti kincs külföldre vándorol. Kérte a nádot, hogy a könyvtárnak az ország részére történő megszerzése, illetve az ügynek a legközelebbi országgyűlés elé terjesztése érdekében a szükséges intézkedéseket tegye. ³³ József nádor lelkesedéssel karolta fel a javaslatot. 1846. január 2-án hivatalból felszólította a Magyar Nemzeti Múzeum nemrég kinevezett igazgatóját, *Kubinyi* Ágostont, hogy meggyőződve a hír valóságáról, szerezzen be a *Horvát*-féle gyűjteményről áttekintő ismertetést s azt terjessze fel hozzá. ³⁴

Kubinyi a nádori leiratot január 5-én vette kézhez, de csak jó két hét múlva, 22-én közölte *Horvát*tal annak tartalmát, felszólítva őt, hogy a gyűjteményét ismertető adatokat rendelkezésére bocsássa. ³⁵ Igazgatójának felhívása úglátszik váratlanul érte *Horvát*ot, vagy talán rossz egészségi állapotban találta, mert arra heteken át nem válaszolt. Így *Kubinyi* sem tehetett jelentést a palatinusnak. József nádor március elején már sokalta a várakozást; 10-én újabb iratot intézett *Kubinyi*hoz és jelentésének mielőbbi megtételére utasította. A nádor sürgetéséhez nyilván az is hozzájárult, hogy időközben egy másik megye, Baranya közönsége is kívánságát fejezte ki a *Horvát*-könyvtár megszerzése iránt. ³⁶ Hogy *Kubinyi* miként adta tudtára *Horvát*nak a nádor türelmetlenségét, nem tudjuk — tény hogy *Horvát* még további hat hétig várakoztatta felsőbbtségét. Válaszirata csak április 24-i kelettel érkezett meg a múzeumigazgatóhoz. Érdekes önvallomás ez a levél, ³⁷ amelynek minden szava becses adalékot nyújt a *Horvát*-könyvtár történetéhez, ezért megokoltnak tartjuk azt teljes egészében bemutatni.

„Nagyságos cs. kir. Tanácsos Úr, különösen tisztelt nagy Uram! Érzékeny indulattal vettem mind Ó cs. kir. Fenségének a magyar haza tisztelve szeretett Nádorának, saját könyvtáram megvétele tárgyában Nagyságodhoz intézett két rendbeli felszólítását, mind pedig Tekintetes Nemes Neográd vármegye hazafiúi nemes gondoskodását, és annak következtében sok tekintetes nemes vármegyének kedvező kinyilatkoztatát, de mind e mellett is kielégítő választ adnom legjobb szándékom mellett is nem olly könnyű, mint talán első tekintettel tetszenék. Negyvenhat éve folyt le, hogy könyvtáram mindenféle inségeim, nyomorúságaim és aggodalmas életem közepetén egyetlen egy vizsgálatásomul szolgált. Ettől megválnom annyi volna mint egyenesen a sírba taszítatni magamat, annál is inkább, mivel naponkint, mikor csak tőlem lehets, igen fontos s talán ollyan tárgyakkal foglaltosokodom belőle, milyneket más akárki a tudósok közül bizonyosan nem olly könnyen fogna teljesíteni. Én tehát, míg csakszemem és jobbkézem el nem hagy, könyvtáramtól megválni semmi esetre nem tudok, s úgy hiszem ezt nekem senki vétkül vagy makacsságul nem veheti. A mi különösen azt a kérdést illeti, miből áll könyvtáram, elmondhatom közönségesen, hogy Európában, sok nálam megfordult külföldi tudós véleménye szerint, a fejedelmi, nemzeti és hercegi könyvtárakon kívül ollyan nagy magányos könyvtár nem sok, vagy éppen egy sem találhatik. — Van benne a legdrágább theologus könyveken kívül, melyek meggyőződésem szerint egyenesen a magyar históriát is érdeklik, egy nagy görög és római classicus íróknak gyűjteményük; feltalátatnak benne majdnem minden történeti kútfők, melyek egész Európában kiadattak; — nem szűkölködik saját könyvtáram az örmény, arabs, persa, sanskrit, mogul, történeti kútfők és szótárak nélkül is, melyekkel együtt őriztetnek a lapp, finnus, czelta, gaelik s majd minden európai nyelvek szótáraik is. Bír továbbá könyvtáram mintegy 2000-nél több részint nagyobb, részint apróbb magyar munkákkal, melyek az Országos Könyvtárban nem találhatnak. Ezeket kívül vannak nálam másoknak és ugyan jeles tudósoknak, nemkülönben Garampi József, egykor igen híres Bécsi pápai követnek, előbb pedig pápai levéltárnoknak (kinek a magyar história olly tömérdek sokat köszön), valamint is Székely-Doba Sámuelnek, Koller Józsefnek s Révaynak kézirataik, magyar tudósoknak levelezéseik, s magamnak is valami 7—800 kötetre terjedő saját kézirataim. Okleveleim nem számosak, de jelesek; hanem szalma

papírosra hasonmásban levétezt okleveleim gyűjteménye bizonyosan nem megvetendő, és a ki metszett oklevelek és magyar régiségeknek réztáblájk igen nagy számmal, valamint is igen nagy földabroszgyűjtemény. Ezeket legjobb szándékom mellett se lehetne mostanában összeírni, minekutánna vízáradáskor 53 szerencsétlen keresvén nálam menedék lakást, minden könyveim két szobába rendetlenül béhányattak, hogy ama szerencsétleneknek helyet adhasak, utóbb pedig a 8 szobában, melyeket most elfoglalnak, magam el lévén a Jankovich és Weszerle gyűjtemények összerakásukkal foglalva, cselédeim által rakattak vissza, el lehet képzelni micsoda renddel, úgy, hogy sokszor egész napokat kell vesztenem a keresésekkel, annál is inkább, mivel a 8 szobában szűk lévén a hely, könyv hátán könyv van. Eleget teszek úgy vélem a magyar nemzet aggodalmának, ha szentül fogadom, hogy azon esetre, ha újra ínségbe és nyomorúságba keveredni kénytelen nem leszek, könyvtáramat a külföldnek semmi esetben eladni nem fogom, ha bár Milosch szerbiai herceg érette már 150 ezer pengő forintot ígért kész pénzben azonnali lefizetése mellett, mondván: pénzünk van, s így nincsen semmi akadály. Azonban szükség törvényt bont. Nem kétlem, gondoskodni fog a haza, hogy valami ínségre beteges állapotomban ne jussak; mert minekutána csekély kis fizetésemből, mely a choleraig 400 pengő forintból állott, nem élhettem, kénytelen voltam 25 ezer forint adóságot csinálni, s attól kamatokat fizetni; azon jószívű adakozásból pedig melyet az ország gyűlése életem fogytáig kiszabott, mostanig még pengő forintból 800 pengő forintot kell évenként házbérül fizetnem. Ezeknek alázatos jelentése mellett Nagyságodnak tapasztalt szívességébe ajánlott megkülönböztetett tisztelettel maradok Nagyságodnak Pesten Ápr. 24-én 1846.

engedelmes szolgálja
[Horvát István]³⁸

Nagyságos Felsőkubini s Nagy olaszi Kubinyi Ágoston Úrnak, csász. kir. Tanácsos s a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatójának

Pesten.”

Lényegében tehát *Horvát* válasza az volt, hogy könyvtárát egyelőre nem kívánja eladni, de ha arra mégis rákényszerülne, nem fogja idegennek átengedni csak a magyar nemzetnek. Gyűjteményének hozzávetőleges értékét *Milos* szerb fejedelem³⁹ vételi ajánlatával érzékeltette, azaz 150 000 pengő forintra becsülte.

József nádor *Horvát* nyilatkozatát nem győzte kívárni. Ezekben a napokban éppen külföldön járt, de a könyvtár ügye ott is foglalkoztatta. Túrelmetlenségére jellemző, hogy április 25-én, ugyanazon a napon, amikor *Horvát* válaszát *Kubinyi*-nak kézbesíthették, egy harmadik felhívást is küldetett a múzeumigazgatónak, amelyben hivatkozva arra, hogy a *Horvát*-féle „könyvtár iránt majdnem általános részvét mutatkozik az ország törvényhatóságai között”, referátumának haladéktalan előterjesztésére szólította fel.⁴⁰ Bizonyos tehát, hogy Nógrád és Baranya után a tavasz folyamán a megyéknek egész sora szólal fel a *Horvát*-könyvtár megszerzése érdekében.

Néhány nap múlva a nádor végre mégis megismerhette *Horvát* István álláspontját. A nyilatkozat azonban nem elégitette ki; túl határozatlannak találta. Ezért május 2-án Budáról ismét iratott *Kubinyi*-nak, s kérte adja tudtára *Horvát*-nak: nincs szó arról, hogy azonnal meg kellene válnia könyveitől — a nemzet csak halála esetére akarja a bibliotékát a maga számára biztosítani. E végre azonban már jóelőre gondoskodni kell a szükséges pénzalap előteremtéséről. Múlhatatlanul szükséges tehát, hogy *Horvát* határozottan megjelölje azt az összeget, amelyért gyűjteményét eladni hajlandó, másfelől hogy összeállítson egy olyan általános jellegű jegyzéket, amely legalább a könyvtár legfőbb szakcsoportjairól s legértékesebb darabjairól világos tájékoztatást nyújt.⁴¹

Horvát azonban a nádor kívánságának nem tudott többé eleget tenni; halálos betegen feküdt s néhány hét múlva (június 13-án) elhunyt.⁴² Most már könyvtárá-

nak ügye egészen időszerűvé vált és gyors eljárást kívánt. A további tárgyalásokra az elhalt tudós végrendeletének végrehajtói voltak illetékesek, névszerint: *Károlyi-Trattner* István (†1863) a nyomdatulajdonos és kiadó, *Reseta* János (1776—1862) a német nyelv és irodalom egyetemi tanára, egyben királyi könyvbíráló, valamint *Walther* László (1788—1865) akadémiai levelező tag, a *Károlyi* grófok levéltárnoka.⁴³ Mindhárman önzetlen, szolgálatkész, hű barátai voltak *Horvát*-nak, részben fegyvertársai is azokban a harcokban, amelyeket az elhunyt elvi ellenfeleivel megvívni volt kénytelen. Különösen *Károlyi-Trattner*nek köszönhetett sokat, ő volt az, aki a *Tudományos Gyűjteményt Horvát* szerkesztői gondjaira bízta s ezzel nemcsak irodalmi pozíciót, hanem szép jövedelmet is biztosított neki.⁴⁴

Alig temették el *Horvátot*, *Károlyi-Trattner*ék nyomban hozzáfogtak a végrendelet meghagyásainak foganatosításához, többek között a könyvtáreladás ügyének előkészítéséhez. Ötven napon át dolgoztak az elhunyt könyveinek és egyéb tudományos rekvizítumainak rendezésén és számbavételén, gondosan vigyázva arra, hogy a gyűjtemény teljessége semmiképpen csorbát ne szenvedjen; munkájukban az elhunytnak idősebb fia, egyben tanszéki utóda, *Horvát* Árpád volt segítségükre. Fáradozásuk eredményeiről augusztus 16-án terjesztették elő a főherceg nádornak véleményes jelentésüket.⁴⁵

A május 2-án kelt nádori leirat kívánsága szerint először a könyvtárnak és kapcsolt részeinek tartalmi-mennyiségi adatairól iparkodtak felvilágosítást adni. Felterjesztésükhöz hét jegyzéket csatoltak, megfelelően annak a hét kategóriának, amely a gyűjtemény anyagából adódott.

a) Az első jegyzék (*Károlyi-Trattner* összeállításában) a könyvtár zömét alkotó történettudományi anyag gazdagságát próbálta érzékeltetni. Egy 14 főlíóból álló füzetben közel 350 műnek cím szerint való felsorolásával bemutatta, hogy a különböző népek, nemzetek történelmét, illetőleg a különleges történeti tudományágakat miféle jelentékeny alkotások képviselik. Kiderül ebből, hogy a gyűjteménynek kiváltképpen fontos összetevőit alkották a magyar, német, lengyel-cseh, orosz, olasz (és római), görög (és ógörög), francia, angol, skandináv, spanyol-portugál és a közkeletű történelem feldolgozásai és forrásai XVI—XIX. századi kiadásokban. Ezek mellett becses részlegek voltak: a diplomatikai és numizmatikai művek, az egyháztörténeti kútfők, a könyvtárkatalogusok, valamint a filológiai feldolgozások és segédkönyvek.⁴⁶

b) A második lajstromban *Horvát* Árpád a görög-római auctorer XVII—XIX. századi kiadásairól adott tájékoztatót a legértékesebb 37 darab felsorolásával.⁴⁷

c) Ugyancsak *Horvát* Árpád nyújtott némi betekintést a könyvtár régi magyar állományába, sajnos nem műveket, hanem csak néhány szerző nevét említve. Megjegyezte azonban az ismertető, hogy az e nemű, kb. 2000 darabot kitevő kiadványok javarészt olyanok, amelyek a Széchényi Könyvtárban nem szerepelnek.⁴⁸

d) A negyedik conspectus (*Walther* László munkája) a könyvtár kiegészítő részét alkotó oklevél-, irat- és levélgyűjteményről tett jelentést. Eszerint a kollekció 94 eredeti középkori és 22 eredeti újkori oklevél mellett sokszáz másolatot ölelt fel; továbbá mintegy 50 kötegre menő XVII—XIX. századi irat- és levélmagyarázatot, köztük Giuseppe *Garampi* (1723—1792) pápai nunciussnak *Koller*

József (1745—1832) pécsi kanonokhoz intézett leveleit, továbbá Révai Miklós és Horvát István kapott leveleit.³⁹

e) Külön áttekintés készült — ugyancsak *Waltherr* munkájával — a könyvtárban előforduló különböző hazai szerzők alkotásait tartalmazó kéziratállományról. Legbecsesebb ezek között a Pápai Pál-féle 1539. évi magyar nyelvű zsoldárskönyv volt. Figyelemre méltónak látszott egy bizonyos *Balog* György által 1614-ben magyarra fordított *Cicero*-opus is. A többi anyag jobbra a XVIII. századból származott. Kiemelkedtek közülük Révai Miklósnak hátrahagyott nyelvészeti munkái 10 kötetben, valamint a tudós *Koller* Józsefnek egy, és *Trenka* Mihály Alajosnak az egyetem történelemtanárának 8 kötetet kitevő történelmi kéziratjai. E csoportban összesen 37 manuscriptum volt.⁵⁰

f) A hatodik jegyzék (*Károlyi-Trattnertől*) magának Horvát Istvánnak „kidolgozott vagy csak megkezdett munkáin kívül nyelvtanra és irodalomra, a világon szerte létező magyar kéziratokra, könyvtanra és tudományosságra, a Föld leíratra, Ország ismeretre, és Történettudományra, a Közálladalmi és törvényre vonatkozó” kéziratait, jegyzeteit, anyaggyűjtését tárta fel 460 tételben; megjegyezte, hogy a kötegek száma 800-nál többre megy.⁵¹

g) Végül az utolsó lista — ismét Horvát Árpád összeállításában — summásan jellemezte a könyvtárhoz tartozó mintegy 300 darab, jobbra XVIII. századi eredetű „földabrosz” tudományos jelentőségét.⁵²

Kiegészítésként a jelentéstevők megjegyezték azt is, hogy mindezen túl „vannak még a könyvtárban számos rajz és arckép nyomatok; van egy pamat magyar pénz nyomat; jó rakás réz és ezüst folyamatban volt és emlékpéNZ, egy elefántcsont igen drága és domború metszésű szent kép (dyptichon); több pecsét nyomó; három ég- és föld golyó; van tulajdon munkájából több százra telő kötetlen példány; . . . és talán még egyéb is, miről mi még tudomással nem bírunk . . .”, ami tí. ötven napi munkájuk során nem kerülhetett a kezükbe.⁵³

József nádor meghagyása szerint nyilatkozniok kellett volna a végrendeleti végrehajtóknak arról az összegről is, amelyért az örökösök nevében a nagyszerű gyűjteményt a magyar nemzetnek átengedni készek volnának. Ebben a kérdésben azonban nem akartak határozottan állást foglalni, inkább csak a gyűjtemény reális értékét fejezték ki. Becslésüket elsősorban Horvát Istvánnak, egy 1835. június 8-án kelt, ifj. *Ürményi* Józsefhez (1807—1880), Fehér vármegye főjegyzőjéhez intézett levelére alapították, amelyben a levéltár határozottan kijelentette, hogy könyvtárára már addig is 150 000 rénes forintnál többet költött.⁵⁴ Csak másodsorban hivatkoztak Horvátnak 1846. április 24-án *Kubinyi* Ágostonhoz írt nyilatkozatára, amely szerint *Obrenovics* Milos szerb fejedelem ugyancsak 150 000 rénes forintot ígért a bibliotékaért készpénzben.⁵⁵ Ennek az irányárnak hangsúlyozása mellett azonban az adásvétel összegének végső megállapítását a nádor döntésére bízták, megjegyezvén, hogy rögtöni kielégítést nem kívánnak, megelégsznek az árvák részére adandó kötelezvényvel, amelyre addig is amíg a tőke kifizetésére vagy törlesztésére sor kerülne, csak a kamatokat folyósítanak. Végül készségüket jelentették ki a könyvtár azonnali átadására abban az esetben, ha a főherceg a megegyezést lehetőnek látja.⁵⁶

Károlyi, *Reseta* és *Waltherr* nyilatkozatukat nem közvetlenül, hanem *Stoffer* Józsefnek,³⁷ a nádori iroda igazgatóján keresztül kívánták József kir. herceghez eljuttatni. Mellékletekkel felszerelt, augusztus 16-áról keltezett iratukat tehát augusztus 21-én egy külön levél kíséretében küldték meg *Alcsutra Stoffer*nek.⁵⁸

Levelükhöz csatolták annak a *Horvát* István-féle 1835. június 8-i levélnek a másolatát is, amelyben a 150 000 forintos becsérték először szerepel.

Ezután mintegy öt heti nyugalmi állapot következett. Úgy látszik a nádor nem volt hajlandó a vételár felett a maga részéről dönteni. Amikor *Károlyi-Trattner* és társai erről tudomást szereztek, október 2-án sietve újabb levelet intéztek az irodaigazgatóhoz, s most már, hogy az elakadt ügyet mozgásba hozzák, a következő világos és határozott nyilatkozatot tették: „Bátorkodunk ... oda nyilatkozni, hogy mi a könyvtárért, kéziratokért s Horvát István minden tudományi tömegéért: nyolczvan ezer Rft-nál pengő ezüst pénzben többet nem kívánunk; és ezt sem óhajtjuk rögtön ki fizettetni, hanem annak száztól ötével, kötelezvény mellett, rendszeren fizetendő kamatával meg elégszünk mind addig: míglen üdő telve, maga a magpénz felakadás nélkül részenként le tétethetik a teljes kort érendő árváknak, avagy pénzére szorulandó valamelyik örökösnek.”⁵⁹

*Károlyi-Trattner*ék nem csalódtak. József nádor, mihelyt híret vette a rögzített árajánlatnak, azonnal cselekedett. Még ugyanaznap, október 2-i kelettel körlevelet intézett az ország valamennyi vármegyéjéhez, közölvén velük *Horvát* István könyvtárának megszerzése ügyében az év eleje óta tett adminisztratív intézkedéseit, s ezeknek eredményeképpen a 80 000 forintos eladási ajánlatot.⁶⁰ Ezenkívül több példányban megküldte a megyéknek a végrendeleti végrehajtók által a könyvtár állományáról készített s időközben általa kinyomatott tájékoztató kimutatást is.⁶¹

Ebben a pillanatban úgy látszott, hogy a társadalmi akció teljes sikerrel járt. Az ország első megyéje, Pest megye november 21-én tartott közgyűlésén nagy lelkesedéssel fogadta a nádori tájékoztatást s határozatilag kimondta, hogy a teljes vételárat egymaga megajánlja.⁶² Biztosítva lévén az anyagi fedezet, József nádor december 28-án kelt hivatalos iratával felszólította *Kubinyi* Ágoston múzeumi igazgatót, hogy *Horvát* István gyűjteményét a végrendeleti végrehajtóktól átvegye s az új Múzeum-épületbe beszállíttassa, illetőleg velük az ország nevében kötendő szerződés tervezetét összeállítsa.⁶³

Pár nap múlva, 1847. január 4-én *Kubinyi* már jelentette is, hogy a könyvtár átvételére a szükséges intézkedések megtörténtek, s mihelyt a nádor a szállítási költségeket kiutalja, az átvétel megtörténhetik. Ezenfelül ígérte, hogy a szerződés tervezetet is pár napon belül módjában lesz előterjeszteni.⁶⁴

S valóban mindkét függő kérdés szinte szokatlan gyorsasággal elintéződött. Január 5-én az országos pénztárnál a szállítási költség már rendelkezésre állt,⁶⁵ január 6-án pedig gondos formába öntve készen volt a szerződés is.⁶⁶ Nem lévén többé semmi probléma, a könyvtár átvétele és a múzeumba való átszállítása annak rendje-módja szerint végbement; — ugyancsak megtörtént a szerződésnek aláírás végett József nádorhoz való felterjesztése.⁶⁷

Ekkor azonban, szinte az utolsó percben egy tragikus fordulat megakasztotta az ügy befejezését. Január 13-án váratlanul meghalt József nádor. Az alkotmányos életben a nádorválasztásig provizórikus állapot keletkezett. Az elhunyt nádor fia, István főherceg, egyelőre királyi helytartóként vette át az államkormányzat vezetését. Úgy látszik, hiányos jogkörében nem írhatta alá a *Horvát*-könyvtár adásvételi szerződését. Az év őszéig a *Horvát*-örökösök képviselői tehát várakozni voltak kénytelenek. A várva várt országgyűlés, amely a nádorválasztást intézte s amelyre végső fokon a szerződés megerősítése, illetőleg becikkelyezése is tartozott, csak novemberben ült össze. *Károlyi-Trattner*ék nem is késtek a

rendekhez folyamodni. Feliratukban — amelynek keltét nem ismerjük — részletesen ismertették a *Horvát-könyvtár* ügyének egész előtörténetét s kérték a szerződés ratifikálását.⁶⁸ Az országgyűlés azonban nem jutott el e kérdéssel való foglalkozásig; az 1848 tavaszán lejátszódó forradalmi események leszorították a napi-rendről az ilyen harmad-negyedrangú ügyeket. Nem lehetett célt érni a miniszteriális kormányrendszer fennállásának hónapjaiban sem. Igaz, hogy *Károlyi-Trattnerék* — nem tudni miért — csak augusztus 12-én keresték meg egy folyamodvánnyal br. *Eötvös* József közoktatásügyi minisztert, hogy rendelkezését kérik az immár húsz hónapja elintézetlenül heverő ügyük befejezéséhez.⁶⁹ Ekkor már késő volt. *Eötvös*, mint *Horvát* István tanítványa és lelkes tisztelője is nyilván teljes jóindulattal támogatta volna a kérelmet, de az egyre növekvő politikai zűrzavarban szó sem lehetett többé az effélékkel való foglalkozásról. Még kevésbé járhatott eredménnyel az a kérvény, amelyet a *Batthyány*-kormány fennállásának utolsó napjaiban, augusztus 30-án magához István főherceghez intéztek a *Horvát* örökösök képviselői.⁷⁰ Csakhamar kitört a szabadságharc. *Eötvös* is, István nádor is elhagyták hivatalukat.

Mégis a szabadságharc napjaiban még egyszer felmerült hivatalos fórumon a *Horvát-könyvtár* ügye. A Kisfaludy-Társaság *Révai* Miklós születésének százados évfordulójára készülődve, életrajzának megíratása és *Grammatikája* III. kötetének kiadása céljára tanulmányozni szeretne volna a *Horvát*-hagyatékban fennmaradt *Révai*-kéziratokat, s evégből 1848 októberében engedélyt kért *Szász* Károly közoktatásügyi államtitkártól a *Horvát-könyvtárban* való kutatásra. *Szász* Károly tájékozódván a helyzetről, előbb elutasította a kérelmet,⁷¹ utóbb azonban hozzájárult ahhoz, és utasította *Kubinyi* Ágostont a *Révai*-kéziratok kiadására.⁷² *Károlyi-Trattnerék* azonban nem voltak hajlandók a kutatáshoz hozzájárulásukat adni, inkább arra kérték *Kubinyit*, lépjen fel az államtitkárnál a csaknem két év óta aláíratlan szerződés jóváhagyása érdekében. Persze, ez teljesen időszerűtlen volt.⁷³

Ezután csaknem három év múlt el anélkül, hogy a *Horvát-könyvtár* kérdése bármilyen formában aktualitást nyert volna. A nagyértékű szellemi kincs letétként hevert a Múzeumban anélkül, hogy akár a forradalmi, akár az abszolutista hatóságok hajlandók lettek volna a kérdéssel foglalkozni. A tudományos kutatók azonban nem tudtak belenyugodni ebbe az állapotba. 1851 vége felé ismét kísérlet történt a zár alatt levő anyagba való betekintésre. Ez alkalommal *Érdy* János múzeumi őr próbálkozott egy régészeti feladat kapcsán *Horvát* István kézírataihoz jutni. *Kubinyi* Ágoston ez alkalommal ismét felszólította *Károlyi-Trattneréket*, hogy kivételesen adjanak engedélyt a kutatásra.⁷⁴ Ezek azonban most is hajthatatlanok maradtak, a kérést elutasították, de újra felhasználták az alkalmat arra, hogy 1852. január 9-i válaszukban *Kubinyit* a szerződés ratifikálása érdekében eljárásra hívják fel.⁷⁵

Nem tudható, kinek a kezdeményezésére és miféle közbenjárásra, de az ügy ugyanezekben a napokban meglepetésszerűen elmozdult a holtpontról.

A császári és királyi helytartóság alelnöke, *Anton de La Motte* 1852. január 11-i kelettel leiratban értesítette *Kubinyi* múzeumi igazgatót, hogy *Albrecht* főherceg Magyarország katonai és polgári kormányzója január 5-én kelt 305/g. p. sz. iratával meghatalmazást adott a *Horvát* István-féle tudományos gyűjteménynek 60 000 conventionális forinton való megvásárlására. Egyben felhívta az igazgatót, hogy az ilyen értelemben megfogalmazandó szerződést megerősítés végett a fő-

herceghez felterjessze.⁷⁶ A kedvező fordulatról már másnap hírt adott *Károlyi-Trattner*éknek, meghíván őket a *Horvát-örökösökkel* együtt a szerződés összeállítására.⁷⁷

Jó egy hónapig folytak a tárgyalások, amíg a szerződés február 20-án végleges formát ölthetett. A felek a következő hat pontban állapodtak meg:

a) az örökösök *Horvát* Istvánnak 1847 eleje óta letétben levő könyvtárát a Nemzeti Múzeumnak örökösen eladják;

b) a könyvtárért és kiegészítő részeiért — nem tekintve annak tényleges értékét és azt a veszteséget, amely a gyűjteménynek öt év óta határozatlan sorsából származott — csupán 60 000 forintot kívánnak conventios pénzben, három ezüst huszast számítva egy forintra.

c) a szerződés aláírása után a három örökösnek az Országos Pénztár háromszor 20 000 forintról kötvényeket ad évi 6%-os kamat mellett;

d) az Országos Pénztárból, illetőleg a Nemzeti Múzeum alapjából az említett kötvények után járó kamatok negyedévenként mindaddig fizetessenek az örökösöknek, amíg a Múzeum pénzalapja olyan állapotba nem kerül, hogy a vételár akár részletekben, akár egészben kifizethető lesz;

e) a *Horvát*-könyvtár valamennyi darabja bélyegzővel megjelöltessék, *Horvát* István kéziratai pedig a Múzeum által alkalmas időben kiadattassanak.

f) *Kubinyi* Ágoston a *Horvát*-féle tudományos gyűjteményt a felsorolt feltételek mellett a Nemzeti Múzeum számára végérvényesen átveszi s biztosítja az örökösöket a kikötött vételárnak és a kamatoknak megállapodásszerű fizetéséről.⁷⁸

A császári és királyi helytartósághoz felterjesztett szerződést Albrecht főherceg nevében *De la Motte* helytartósági alelnök április 5-én jóváhagyta s eredeti példányát a *Horvát-örökösöknek* megküldötte.⁷⁹ A végrendeleti végrehajtó bizottság pedig április 29-én jog szerint is átadta a Nemzeti Múzeumnak *Horvát* István könyvtárát és a vele kapcsolatos tudományos gyűjteményeket.⁸⁰

*

Így ért véget több mint hat évi vizontagságos hivatalos eljárás után a *Horvát*-könyvtár megszerzése a Széchényi Országos Könyvtár számára. *Széchényi* Ferenc és *Jankovich* Miklós bibliotékáján kívül most már egy harmadik szilárd pillért is nyert a Nemzeti Könyvtár, s éppen fennállásának fél évszázados jubileumára lett közel 100 000 kötetet felölelő hungarica- és nemzetközi tudományos állományával európai színvonalú tudományos intézménnyé. S ami e folyamatban különösen felemelő, megbizonyosodott, hogy reformkori értelmiségünk egyik legszebb, legmaradandóbb értékű kulturális erőfeszítését az 1849-iki nagy katasztrófa sem tudta megbénítani.

Jegyzetek

1. *Kollányi* Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802—1902.* I. k. Bp. 1905. 57—59., 71—78. l.
2. *Adressbuch der königlichen Freystadt Pesth 1815.* Pest é. n. 91—97. l. *Schams*, Franz: *Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pesth in Ungarn.* Pest 1821. 229—239. l. *Fényes* Elek: *Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben.* II. k. Pest 1837. 390—396. l., 288. l.
3. *Bóka* László — *Pándi* Pál (szerk.): *A magyar irodalom története 1849-ig* Bp. 1957.
4. *Vass* Bertalan: *Horvát István életrajza.* Bp. 1895, 50—55., 146. 191—195., 199—200., 230., 321—324., 340., 404., 496—498. l.

5. Szentpétery Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1935. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. IV. k.) 185., 670., 675. l. Vass-I. m. 422., 497. l.
6. Vass, I. m. 415—417. l.
7. Uo. 426. l.
8. Kollányi, I. m. 347—350. l. Vass, I. m. 226. l.
9. Vass, I. m. 8. l.
10. A családnak ezt az eredeti nevét sem a Vass-féle életrajz, sem Szinnyei József életrajzi lexikona (*Magyar írók élete és munkái* IV. k. 1211—1221. h.), sem egyéb közkeletű adatközlő munkák nem említik. Előfordul azonban magának Horvát-nak „Mindennapi” című naplójában: Orsz. Széchényi Könyvtár (rövidítése a következőkben OSZK) kéziratár: Quart. Hung. 466., továbbá a Waltherr László által leírt rövid Horvát István-életrajzban u. o. Fol. Hung. 1200/I. f. 5.
11. Vass, I. m. 19—20. l.
12. Uo., 25., 39., 51. l.
13. Uo., 76—91. l.
14. Uo., 191—192. l.
15. Uo., 191—221. l.
16. Uo., 78., 195. l.
17. Uo., 230—250., 264., 284—286., 340., 351., 361. l.
18. Uo., 250., 264., 284—286. l.
19. Uo., 340., 351., 404—405., 491—492. l.
20. Uo., 363—373., 380., 404—406. l.
21. Uo., 466. l.
22. Uo., 333., 341., 363—365., 372. l.
23. Uo., 376., 444., 452. l.
24. OSZK kéziratár: Fol. Hung. 1200/I. ff. 3., 5. Waltherr L. kézírása.
25. Vass, I. m. 473—479. l.
26. Uo. 472. l.
27. Nagy Sándor: Horvát István kéziratái a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. = *Magy. Könyvszle.* 1883. 1—26. l.
28. Vass, I. m. 328., 372., 509—510. l.
29. Uo., 497—498., 505—506. l.
30. *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*. Bp. 1902. 5—6. l.
31. Kollányi, I. m. 167. és 170—171. l. *Magyar törvénytár*. Szerk. Márkus Dezső. 1740—1835. évi törvények. Bp. 1901. 360—361., 406—408. l.
32. *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*. 6. l. *Magyar törvénytár*. Szerk. Márkus Dezső. 1836—1868. évi törvények. Bp. 1896. 71—72. l.
33. OSZK kéziratár, Fol. Hung. 1200/I. f. 14. *Károlyi-Trattner* István kézírása.
34. Uo.
35. Uo., ff. 45—47. *Kubinyi* Ágoston eredeti irata; autográf.
36. Uo., f. 15. *Horvát* Árpád másolata.
37. Uo., ff. 16—19. Egy tisztázati és egy korrigált példány; mindkettő *Károlyi-Trattner* István kézírása.
38. Uo., Aláírás egyik példányon sem szerepel.
39. *Obrenovics* Milosról van szó, aki 1817—1839-ig, majd 1858—1860-ig volt Szerbia választott fejedelme.
40. OSZK kéziratár, Fol. Hung. 1200/I. ff. 20—21. Ismeretlen kéztől eredő két másolati példány.
41. Uo., ff. 22—23.
42. Vass, I. m. 505. l.
43. A két utóbbinak életrajzi adatait l. Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*. XI. k. 801—802. h., XIV. k. 1422—1423. h.
44. Vass, I. m. 426., 446. l. A három jóbarát egyébként már a tavaszi első levélváltások óta tevékenyen támogatta a beteg Horvátot tanácsokkal, sőt a nádor felhívására írt ápr. 24-i fontos választ is egyikük, *Károlyi-Trattner* fogalmazta meg. (L. 33. jegyzet.) Tevékeny segítségük mértékét kézzelfoghatóan dokumentálja ez az iratanyag, amely Waltherr László hagyatékából került az Orsz. Széchényi Könyvtárba s amely a könyvtár-eladásra vonatkozó egész iratanyagot felőleli eredeti aktákban, vagy az eredeti iratokról vett közvetlen másolatokban.

45. OSZK kéziratár, Fol. Hung. 1200/I. ff. 48—51. *Reseta János* kézírása.
46. Uo., ff. 52—67. *Károlyi-Trattner I.* kézírása.
47. Uo., f. 68. *Horvát Árpád* kézírása.
48. Uo., f. 70.
49. Uo., ff. 72—75. *Walther L.* kézírása.
50. Uo., f. 76. *Walther L.* kézírása. A *Pápai Pál* által leírt zsoldároskönyv *Kulcsár-kódex* néven ismeretes; ma az Orsz. Széchényi Könyvtárban, 13. sz. alatt nyelvelmékként őrzik.
51. Uo., ff. 78—88. 1.
52. Uo., f. 90. *Horvát Árpád* kézírása.
53. Uo., f. 50.
54. Uo., ff. 1—2. *Horvát István* eredeti fogalmazványa.
55. Uo., ff. 16—19. *Károlyi-Trattner* fogalmazványa és másolata.
56. Uo., ff. 50^v—51.
57. *Szinnyei, Magyar írók élete és munkái*. XIII. k. 55—56. h.
58. OSZK kéziratár, Fol. Hung. 1200/I. ff. 112—113. *Walther L.* tisztázata.
59. Uo., ff. 114—115. *Walther L.* fogalmazványa.
60. Uo., ff. 25—30. Három másolati példány. ff. 25—27^v. *Reseta János* kézírása.
61. Uo., ff. 31—36. Eredeti nyomtatvány.
62. Uo., f. 12. Másolat; *Walther L.* kézírása.
63. Uo., f. 116. Másolat; *Horvát Árpád* kézírása.
64. Uo., f. 117. Másolat; *Horvát Árpád* kézírása.
65. Uo., f. 121. Másolat; *Horvát Árpád* kézírása.
66. Uo., f. 119—120. *Walther L.* fogalmazványa.
67. Uo., f. 38^v.
68. Uo., ff. 37—38. *Walther L.* autográf tisztázata.
69. Uo., ff. 134—136. *Walther L.* fogalmazványa.
70. Uo., ff. 138—139. *Walther L.* fogalmazványa.
71. Uo., ff. 140—141. Eredeti miniszteriális ügyirat. Másolata f. 143.
72. Uo., f. 142. Egykorú másolat.
73. Uo., ff. 144—146. *Kubinyi Ágoston* eredeti irata *Reseta János*hoz. Uo., ff. 149—150. *Reseta János* és társai válasza *Kubinyi Ágoston*nak. *Walther L.* fogalmazványa; ennek mása ff. 147—148.
74. Uo., ff. 151—152. *Kubinyi Ágoston* eredeti irata *Károlyi-Trattner István*hoz.
75. Uo., f. 158. fogalmazvány; f. 153. tisztázat.
76. Uo., f. 154. Annschrift.
77. Uo., ff. 159—160. *Kubinyi* eredeti irata.
78. Uo., ff. 161—163. Másolat; *Horvát Árpád* kézírása.
79. Uo., f. 163.
80. Szózat a könyvtáradásról és Bizonyítvány az átvételről. *Reseta János* másolatai. — A nemzeti könyvtárba jogilag is bekebelezett *Horvát*-könyvtárról később *Mátray Gábor* könyvtárör készített lajstromot: *Kimutatás néhai Horvát István Széchényi-országos könyvtári ör könyvtára s ehhez tartozó gyűjtemények felől.*

L'acquisition pour la bibliothèque nationale de la collection privée d'István Horvát

J. BERLÁSZ

Dans l'évolution de la bibliothèque nationale de la Hongrie — Bibliothèque Nationale Széchényi — l'acquisition de la collection privée d'István Horvát, réalisée au cours des années 1846—1852, marque une étape dont l'importance au point de vue de l'histoire sociale mérite l'analyse qui lui est consacrée dans l'article présent. István Horvát, professeur à l'Université de Pest et conservateur de la Bibliothèque Nationale Széchényi joue un rôle considérable dans la vie culturelle hongroise de la première moitié du XIXe siècle. Historien et linguiste d'envergure, il se lance dans l'étude de l'époque la plus ancienne dans l'histoire de la Hongrie. Certes, pour résoudre le problème de l'origine de la langue hongroise, il a recours à des com-

binaisons arbitraires, bizarres. Le but qu'il s'était fixé et auquel il a consacré toute une vie laborieuse n'a pu être atteint. Ses efforts n'en restaient pas moins appréciables : il a rendu un grand service à la culture hongroise par sa riche collection d'ouvrages (et de manuscrits) composée de 30 000 volumes et incorporée dans le fonds de la bibliothèque nationale.

Dans la bibliothèque de Horvát se trouvaient presque tous les ouvrages significatifs qui ont paru à l'époque en Europe. Selon l'inventaire qui nous en est resté, la majorité de ses livres était du domaine de la science historique, plus précisément de l'histoire de la Hongrie, de l'Allemagne, de la Pologne, de la Bohême, de la Russie, de l'Italie (et des Romains), de la Grèce, de la France, l'Angleterre, des pays scandinaves, de l'Espagne, du Portugal, ainsi que de l'histoire du Proche-Orient, au cours des XVIe—XIXe siècles. La diplomatique, la numismatique, y sont aussi représentées et on y trouve aussi les sources de l'histoire de l'Église. Des catalogues de bibliothèques, des ouvrages et manuels philologiques viennent s'ajouter à cette collection dont la valeur est encore augmentée par des éditions contemporaines des auteurs gréco-romains, mises au point aux XVIe au XIXe siècles, et par les anciens imprimés hongrois datant de l'époque antérieure à 1711. Un recueil de cartes géographiques composé de plus de 300 pièces complète la bibliothèque d'éléments également précieux. Soulignons encore la valeur des manuscrits qui nous sont restés du legs de *Horvát* : un recueil de chartes du moyen âge et une collection de lettres et de documents manuscrits datant des XVIIe—XIXe siècles. De cette dernière catégorie, les lettres de Giuseppe *Garampi* (1723—1792), nonces du pape à Vienne, adressées à József *Koller*, chanoine de Pécs sont particulièrement dignes d'attention. Les œuvres inédites d'István *Horvát*, ses notes et ses matériaux rassemblés sont reliés dans plus de 800 fascicules.

István *Horvát* est mort en juin 1846, mais déjà un an avant, à l'automne de 1845, des mesures furent prises pour que ses livres fussent concédés, c'est à dire vendus, à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Notons, comme fait remarquable du point de vue de l'histoire sociale, que l'initiative concernant l'abandon de sa bibliothèque à la bibliothèque nationale ne venait pas de l'État, mais ce fut à la société contemporaine, plus précisément aux organes du féodalisme mourant, aux comitats, que nous sommes redevables pour cette collection précieuse. Les intellectuels de l'âge des lumières et du romantisme, qui vivent encore dans le cadre du régime féodal, mais acceptent déjà sans réserve les idées bourgeoises dans le domaine culturel, font preuve de leur solidarité avec les nouvelles tendances scientifiques servant la cause de la nation. Et c'est encore le rôle croissant de ces intellectuels dans la vie culturelle de la société qui s'y manifeste. L'existence et le développement de la bibliothèque nationale devient de plus en plus l'intérêt commun de tous ceux qui ont de l'instruction et elle commence déjà à satisfaire les besoins culturels des couches plus larges.

L'achat de la bibliothèque privée d'István *Horvát* fut naturellement effectué par l'État. Eu égard à l'offre de Miloš *Obrenović*, prince de Serbie, qui voulait acheter lui-même cette collection, *Horvát* en taxa le prix à 150 000 florins. Ce prix fut cependant baissé par ses héritiers, suivant le contrat d'achat du mois de janvier 1847, à 80 000 florins. Le legs précieux d'István *Horvát* passa ainsi dans la propriété de la bibliothèque nationale, mais le gouvernement hongrois, empêché et par les difficultés financières dues à des crises de la politique intérieure et par la révolution hongroise de 1848/49, ne fut en état de s'acquitter de son devoir qu'en 1852, et même alors selon un nouveau contrat d'achat conclu en 1847, qui diminuait le prix des livres à 60 000 florins.

C'est ainsi que la Bibliothèque Nationale Széchényi, fondée en 1802 sur la bibliothèque privée de Ferenc *Széchényi* et augmentée vers les années 1830 par la célèbre collection de Miklós *Jankovich* (achetée par l'Assemblée Nationale pour son compte) s'enrichissa d'une collection importante pour posséder au total presque 100 000 volumes, fonds qui lui permit de prendre son rang parmi les institutions scientifiques de l'Europe contemporaine.